

ЕВОЛЮЦІЯ ДУХОВНИХ І НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ШЛЯХТИ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ

му суспільстві: укр. варіант: *Тези доп. наук.-практ. конф.* 27 – 28 квітня 1993 р. – Х., 1993. – С. 86 – 91.

11. Цінності християнської культури як фактор морально-етичного формування особистості. *Зб. наук, ст./ За заг. ред. В. М. Оржеської.* – К.: 2002, – 120 с.

12. Чмут Т.К. *Культура спілкування. Навчальний посібник для студентів і викладачів вищих навчальних закладів.* – Хмельницький: “ХІРУП”, 1999. – 358 с.

13. Юзвак Ж. *Духовність як психологічний феномен: структура та чинники розвитку* // *Філософська думка.* – № 5. – 1999. – С. 139 – 150.

Наталя Тігаренко, викладач кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Уманського державного аграрного університету

ЕВОЛЮЦІЯ ДУХОВНИХ І НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ШЛЯХТИ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ

Аналізується місце і роль процесу етногенезу української шляхти, її унікальної ментальності, духовності і моральності, що визначають особливості української історії та культури.

Постановка проблеми. Українське суспільство середини XVII ст., піднявшись у своїй самоорганізації до створення власної держави та послідовно обстоюючи державницькі здобутки у протистоянні з імперськими зазіханнями сусідніх держав аж до середини XVIII ст., витворило й власні політичні свідомість та культуру. Їх творцем були як козацька маса, так, і, її елітарний прошарок – старшини. Джерела формування еліти були різноманітними, але останні дослідження усе більше вказують на те, що основний кістяк старшини склали покозачені українські православні шляхтичі.

Історія становлення Української козацької держави складається із подієвої канви та діяльності представників політичної еліти. Адже її роль у суспільстві визначає як курс його розвитку, так і внутрішні якісні показники економічного, політичного, духовного добробуту, культурні орієнтири.

Аналіз останніх досліджень. Стосовно історіографії відразу зауважимо, що в структурі праць про козацьку старшину за весь час розгляду її духовної сфери присвячено 6% досліджень, а політичній культурі та національній свідомості – лише 2,2%.

Сучасні дослідники проблеми (Ю. Мицик, О. Струкевич, І. Дзира, А. Бовгир, Я. Дашкевич) [2, 337] розглянули лише окремі її питання, фрагментарно виокремлюючи персональний внесок представників шляхти в духовну сферу діяльності. Головними акцентами досліджень залишаються економічні, соціально-політичні напрями розвитку старшини.

Особливо значимою є праця Н. Яковенко “Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст.” Документальне дослідження, яке продовжує та розвиває монографію “Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.” [10], присвячено аналізу різних аспектів історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. З антропологічної перспективи авторка реконструює внутрішню та суб’єктивну історію ранньомодерного українського шляхтича (меншою мірою – козака), форми його самоусвідомлення, погляди на довколишній світ, стереотипи уявлень і спроби творити на їхній підставі квазіідеологію.

Мета статті. Отже, подальше ґрунтовне вивчення культурної підсистеми діяльності козацької старшини в період XVII століття, яка включає в себе різні прояви духовного життя та чинників еволюції національного піднесення української еліти, сприятиме потребам духовного, національного відродження українського народу, громадянського виховання поколінь, формування у них національної самосвідомості, високих морально-етичних якостей. Метою розвідки є узагальнення окремих даних і створення цілісної картини історичної пам’яті – минулого, що живе у сьогоденні й інтенційоване у майбутнє. Справедливо стверджує Г.І. Горак: “По-справжньому судити історію можна лише з позицій того соціального середовища (і культури), де мали місце дані події і чинники, а головне, не можна не бачити в них і таких проявів людського духу, які недосяжні для наступних поколінь” [1, 15].

ЕВОЛЮЦІЯ ДУХОВНИХ І НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ШЛЯХТИ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ

Виклад основного матеріалу. На сторінках історії XVII століття карбується образ українського народу, який асоціативно наповнюють інтелект, духовність, гідність, здатність будувати, творити. Передаючись від покоління до покоління звичаєвим успадкуванням кращих елементів духовності, подібності мисленні, національна культура і характер нації все більше визначаються історизмом пам'яті. Досвід нації – це не лише матеріально-культурна спадщина, це й духовність, що проявляється в характері вчинків, способі мислення представників одного етносу.

Аналізуючи динаміку розвитку, становлення і спадкової передачі елементів духовності нації за допомогою звичаїв і традицій, дослідник В. Москалець робить логічно правильне узагальнення: “Чим більше членів суспільства підтримують його звичаї, традиції, ототожнюють себе з ним, тим воно міцніше, стабільніше” [7, 15].

Велику роль в успадкуванні культурних, духовних, державних надбань Київської Русі людністю козацької України відіграли Київ та інші міста Південної Русі. Монастирі й собори як осередки культури, письменства, духовності, традицій Русі донесли їх до козацької доби, бо не припиняли своєї діяльності і за найгірших для України часів. Українці XVI – XVIII століть усвідомлювали себе нащадками культурних, духовних традицій стародавнього Києва. Недарма саме тоді відбудовано давньоруські святині – Софію Київську, Спас на Берестові, Десятинну церкву.

Про це свідчить і культ київських князів у письмових джерелах козацької України. Цьому ж сприяло й зосередження в містах освічених людей, нащадків руської аристократії, що пам'ятала свій родовід, а значить, й історію країни. Найголовніші політичні, культурні, духовні, економічні центри Південної Русі залишилися провідними і за козацької доби, тривким, нерозривним зв'язком, сполучивши ці два періоди української історії.

Отже, вже йшлося про українську шляхту як носія культурних традицій та історичної пам'яті Київської Русі в “темні” XIV – XVI ст. української історії. У XVII столітті вона трансформувалася в козацьку старшину, передавши козацтву традиції княжого Києва, забезпечивши українській історії та культурі неперервну цілісність.

Аргументованим підтвердженням цього факту є теза В. Липинського про неможливість виникнення Української козацької держави й нації, її культури без участі в цих процесах “старшини повстанчої, переважно покаянної шляхти”, яку визначав історик як “державний матеріал першої рядної якості..., яка одна тільки вмісті з Гетьманом свідомо й виразно прямувала до повного на-

ціонального й державного унезалежнення України” [4, 235].

Чинником же історичного процесу, який є виразником використовуваного дослідником терміна “державна культура нації” вбачається перелік понять: “лицарська аристократична традиція”, “дух”, “самоповага і патріотизм” [5, 125].

Вище вже згадувалося, що дружинно-лицарська культура Русі, її ментальність були успадковані козацькою Україною у XVII столітті, тому лицарство української шляхти є одним з визначальних елементів європейської цивілізації на середньовічному етапі розвитку.

Одночасно історико-культурні та геополітичні умови формували в характері українців і такі риси, як дух бунтарства проти несправедливості, який скріплюється ще й тенденцією до анархізму, помсти, але який є ушляхетнений ідеалом визвольної боротьби.

Говорячи про належність українського народу до “індивідуалістичного культурного циклу”, В. Янів пише: “Українець заглиблений у собі і, маючи відчуття гідності, він прямує до повалення всяких обмежень особистої свободи, в тому числі до нівеляції соціальних перегород. Неохота коритися волі іншого йде так далеко, що комплементарне прямування до самовияву – нахил підпорядкуватися – в українця з природи слабо розвинений”. Тут же автор пояснює основну причину цього анархізму, розкриває історичні умови його формування “Ця остання властивість характеру ще більше поглибилася у результаті століть неволі, коли творчий спротив набирив прикмет честоти” [11, 203].

Історична боротьба проти насильства над собою, над нацією, намагання до рівності з іншими народами породили і закріпили індивідуалістичний код цінностей, властивий представникам шляхти українського народу. Він стимулює мотивацію досягнень, особисту незалежність, впевненість, потребу опиратися лише на свої сили, індивідуальну форму цілепокладання та особисту відповідальність за наслідки реалізації цілей. Це явище прогресивне, бо воно є передумовою появи представників нації, здатних до свідомого створення нового громадянського суспільства.

Тривала століттями неволя породила в українському характері дух опору, супротиву, ненависті. Творчий супротив чужому насиллю з одночасним обмеженням можливостей самовияву, самореалізації (в умовах невільного життя) привели українців до певного негативного ставлення до всякої влади, до бунту, до браку послуху й дисципліни, до негативізму. “Тривала влада чужинців призвела до появи переконання, що владні структури

ЕВОЛЮЦІЯ ДУХОВНИХ І НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ШЛЯХТИ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ

створені лише для пригноблення, зловживань та нечесного збагачення, тому народ не скоро може змінити їх і повірити у те, що влада існує для його захисту і забезпечення добробуту чесних трудівників” [14, 10], – пише М. Маланюк.

Тому “у народженій революцією козацькій державі, особливо на початковому етапі, старшини не могли не зважати на потенціал та активність підпорядкованих станів та верств, що, звичайно, знайшло своє відображення у відповідних політико-культурних орієнтаціях” [9, 237].

Характер національної культури відображала політична свідомість української шляхти, яка у розглядуваний час усвідомлювала свою належність до шляхетського “політичного народу” Речі Посполитої, була носієм спільної для шляхетства політичної культури, сповідувала традиційні для свого середовища цінності, виявляла станову елітарність і солідарність, патріотизм і любов до “політичної” вітчизни, демонструвала відданість існуючій політичній системі [3, 8]. Це досить добре видно з системи ціннісних засад шляхетства України. Йдеться насамперед про їхню виразну спрямованість на категорії вольності, свободи, рівності, яким надавалося пріоритетного значення.

Православна конфесія була для української шляхти не лише справою сумління, а й сферою життя, де реалізовувалися її станові права. Адже винятковою політичною прерогативою православної шляхти, причому освяченою давньою традицією, була участь шляхтичів при обранні церковних ієрархів. З кінця XVI і до середини XVII ст. релігійне питання перебувало в центрі уваги повітових сеймиків Волинського, Брацлавського і Київського воєводств. Підіймалося воно також земськими сеймиками західноукраїнських земель. Політичні позиції, які обіймали галицький, перемишльський, вишньовський, луцький та інші шляхетські сеймики України в справі оборони православ’я, можуть бути наочним прикладом того, як релігійна й культурно-історична традиція продовжувала виконувати інтегруючу функцію в межах соціальної еліти народу, незважаючи на втрату останнім своєї державності.

Якщо в соціальному розумінні українська шляхта відділяла себе від основної маси тогочасного населення України – “посполитого народу руського”, то в національному плані панівна соціальна верства України зараховувала себе до “руського народу”. Відповідно до тогочасних історичних реалій під “національним”, крім віросповідання, розуміємо об’єднувальний психологічно та економічно фактор території проживання, спільність мови, звичаїв, обрядів, ментальності, а також ха-

рактерне для “теоретичного” типу свідомості осмислення спільності походження, історичної долі і вітчизни.

За спостереженням Ф. Сисина, назва “Русь” була збірним поняттям. Вона могла стосуватися православних і уніатів українських земель, а також тих українців і білорусів, які мали спільну культуру, мову та історичну спадщину. Їх називали “русинами” або народом “руським”, у документах XVI – XVII ст. розглядали як один із народів світу поряд з італійцями, поляками, французами та московитами. Назва “Русь”, залежно від контексту, вживалася для окреслення народу, культури, віросповідання, а також території [12, 28].

Текстова об’єктивація політичної сфери пов’язувалася з яскравими і політично активними творчими особистостями, спроможними до теоретичних новацій та високого рівня узагальнень. Йдеться про об’єктивно закономірний в духовній сфері процес “забігання наперед”, “випередження часу” критично мислячими індивідами. Прикладом того, як представник “старої” політичної сили – шляхетства – виходив вперед у теоретичному освоєнні політичних реалій, служить творчість київського католицького єпископа, нащадка українського шляхетського роду з Холмщини Йосифа Верещинського.

У виданих друком публіцистичних творах Й. Верещинського було сформульовано думку про Україну та її населення як про певні етнополітичні реалії. Запропонована письменником етнополітична концепція українського народу базувалася на двох засадничих принципах: рецепції традиціоналістської схеми народу старозавітних часів, опредметненій у Святому Письмі (ідея “українського християнського народу”), а також понятті континуїтету української історії, вихідним пунктом якої взято давньоруський період. Тим часом, для Верещинського населення України постає історично сформованим етносом, що має одвічну територію, державне життя в минулому і традицію духовної культури. Звідси спадщина давньої Київської держави мала у нього конкретного законного правонаступника і “адресата” – мешканців України у вузькому значенні слова [13, 12].

Верещинський поділяв систему цінностей шляхти. Водночас у деяких випадках він виходив за межі корпоративної вузькостанової етики. Спираючись на останню як на теоретично розроблену систему, публіцист у своїй етикофілософській рефлексії демонстрував виразне тяжіння до загальнолюдської моралі.

У рамках державно-політичної системи Речі Посполитої організаційною моделлю становлення козацтва як політичної сили був зразок, який

ЕВОЛЮЦІЯ ДУХОВНИХ І НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ШЛЯХТИ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ

подавала панівна суспільна верства – шляхта. І якщо сутнісний зміст політичної еволюції Війська Запорозького визначався рухом від одиничного або вузькокорпоративного, станового до загального – широкої віросповідної спільності руського народу, то показником системної зрілості політичної культури козацтва ставала в той час рецепція основного політичного інструментарія, виробленого шляхетським етносом – офіційним “політичним народом держави”.

Для козацького гетьмана приписи природного закону реалізуються в політиці як через “станове” так і “національне”. Адже, наприклад, якщо віросповідна свобода православних здавна була суттєвим елементом прав і вольностей “руської” шляхти, то з цієї точки зору її захист – становий за формою і, одночасно, “загальноруський” за змістом, однаковою мірою є велінням морального обов’язку (пошанування традиції – поняття моральне). До того ж, відстоювання православного віросповідання – а воно виступає звичаєм предків, старовиною, зумовлюється ще й фактором “крові”, народження на цій землі. Звідси сподівання на те, що українська шляхта діятиме за покликом історичної пам’яті свого народу [8, 34 – 35].

Починаючи з середини XVII до кінця XVIII ст. в художній та інтелектуальній царині панував стиль бароко. Його поява збігалася з гідною подиву культурною добою в історії країни й водночас допомагала формуванню цієї доби. Задовольняючи смаки знаті, бароко підкреслювало велич, розкіш та декоративність. Цей стиль мав збуджувати почуття людини і в такий спосіб оволодівати її думками. Він віддавав перевагу формі перед змістом, химерності перед простотою, синтезові перед самобутністю. Саме здатність до синтезу зробила бароко особливо принагідним для українців – нації, котра перебувала між православним Сходом та латинізованим Заходом. Бароко не принесло на Україну якихось нових ідей, воно скоріше пропонувало нові прийоми, – такі, як парадокс, гіперболізація, алегорія, контраст, – і всі вони допомагали культурній еліті ефективніше окреслити, опрацювати й розвинути старі істини. Багато представників цієї еліти не виявляли зацікавленості місцевим життям чи національною справою. Вони мислили себе насамперед у межах всього православного світу. Це дало деяким українським історикам культури підстави критикувати їх за відсутність національного коріння, за безплідність та ізольованість від життя, що точилося довкола. І все ж бароко принесло на Україну культурний динамізм, прагнення досконалості, спрагу спілкування із Заходом.

Новий етап формування української культури на хвилях національного відродження почався із заснуванням у 1632 році Києво-Могилянської академії, що стала головним осередком освітньої, наукової, мистецької інтелігенції, яка формувала духовний світ й національно-консолідуючу свідомість українців. Варто додати, що майже всі майбутні гетьмани України – Іван Виговський, Юрій Хмельницький, Павло Тетеря, Іван Брюховецький, Петро Дорошенко, Дем’ян Многогрішний, Михайло Ханенко, Іван Самойлович, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Іван Скоропадський, Павло Полуботок (наказний), Данило Апостол, переважна більшість полкової, сотенної старшини – вихованці цього закладу.

Значну роль у суспільно-культурному житті України XVII століття відігравали братства – національно-релігійні організації православного населення українських міст.

Висновки. Проаналізувавши історико-культурні та геополітичні умови формування української шляхти, ми прийшли до ряду висновків:

- у козащині український народ виділив споміж себе найкращий, найбільш активний елемент, утворив свою національну аристократію, тому не дивно, що в XVII ст. з’явилася назва “козацька нація”;

- шляхта – провідна верства, якщо сумлінно виконує свої функції гарантує існування та розвиток держави, а її відсутність чи занепад ведуть до втрати державності і національної катастрофи.

Таким чином, в українському суспільстві XVII ст. викристалізувалася станова за формою культура української шляхти. Носії цієї культури сповідували певну систему громадянських цінностей, мали чітко виражені орієнтації, діяльно спрямовані політичні позиції та установки свідомості, у яких важливу роль відігравав компонент національного.

1. Горак Г. І. *Від диявола до ангела? Чи прогресує людська духовність?* – К., 1991. – 134 с.

2. Кривошея В. В., Степанчук Ю. С. *Українська козацька старшина: стан та перспективи досліджень*// Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 12. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. Ред. Проф. П. С. Григорчука – Вінниця, 2007. – С. 337 – 345.

3. Кулаковський П. *Земські сеймики як орган шляхетського самоуправління в др. пол. XVI – перш. пол. XVII ст.* // *Наук. праці іст. ф-ту Запорізь. держ. ун-ту.* – 1999. – Вип. 7. – С. 3 – 8.

4. Липинський В. Участь шляхти у Великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького /Іст.секція; Ред. ім. Л. Р. Вілас, Філадельфія. Т. 2. – 1980. – 637 с.
5. Липинський В. Твори. Історична секція. Том 3. Україна на переломі 1657 – 1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII – ім столітті. Редактори Л. Білас і Ярослав Пеленський. Східно-Європейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського. – Філадельфія, 1991, – 346 с., іл..
6. Маланюк М. Ще раз про самосвідомість українців // Рідна школа. – 1995. – № 7 – 8.
7. Москалець В. Психологічне обґрунтування української національної школи. – Львів, 1994. – 234 с.
8. Сас П. М. Ідейні вектори політичної культури українського козацтва напередодні визвольної війни середини XVII ст. Богдан Хмельницький та його доба. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 400-річчю від дня народження Великого Гетьмана (Київ, 24 – 25 жовтня 1995 р.). – К.: Інститут історії України НАН України, 1996. – 272 с.
9. Струкевич О. Політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманичини (Інтегральний погляд на питання). – Київ: Інститут історії України, 2002. – 533 с.
10. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – 416 с.
11. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен, 1994. – 356 с.
12. Sysyn F. Stosunki ukraińsko-polskie w XVII wieku: rola świadomości narodowej i konfliktu narodowościowego w powstaniu Chmielnickiego // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. – 1982. – Т. 37. – С. 83; Idem. Between Poland and the Ukraine: The dilemma of Adam Kysil. 1600 – 1653. – Cambridge, 1985. – P. 28.
13. Wereszczyński J. Droga pewna // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России. – Киев, 1911. – Вып. 1. Приложения. – С. 1 – 33.

Наталія Ісак, викладач кафедри філологічних дисциплін та

методики їх викладання у початковій школі

Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

СЕМАНТИКА КОЛЬОРУ “ЗОЛОТИЙ” У ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті йдеться про семантику прикметника “золотий” у поезії Л. Костенко та визначення референтної сфери його вживання у контексті через сукупність асоціативних зв’язків.

Проблема дослідження. Автор статті ставить перед собою проблему дослідження колористики поезії Л. Костенко, зокрема семантику відносно-якісного прикметника на означення кольору “золотий”.

Назви кольорів викликають інтерес мовознавців, що ведуть лінгвістичні дослідження у галузі семантики, ось уже протягом кількох останніх десятиліть, оскільки цей матеріал виявився дуже вдячним у таких аспектах.

Назви кольорів розглядаються із погляду проблеми мовних універсалій, зокрема закономірностей еволюції систем назв кольорів на матеріалі різних мов світу [4, 42].

Фрагмент лексики на означення кольорів виявився придатним для досліджень у галузі семантичної типології мов, у виявленні національно-спе-

цифічних рис мовних моделей світу, оскільки “фізичному спектрові кольорів у різних мовах відповідають різні засоби членування цього спектру, мовного вираження окремих його фрагментів” [1, 238], а отже, назви кольорів переконливо свідчать про відмінні засоби мовної концептуалізації світу [4, 42].

Назви кольорів привертають увагу й дослідників у галузі когнітивної семантики, де одне з чільних місць займають праці А. Вежбицької, у яких поставлене завдання опису мовних концептів кольору, у зв’язку з чим обґрунтовується необхідність введення до семантичного аналізу таких концептів основного пункту їх референтної віднесеності, тобто врахування стійких асоціативних зв’язків між концептом кольору та його “еталонним” носієм – прототипом. Авторка робить